

SANOPA MUUTA VAI ÄLÄPÄ MUUTA SANO?
MYÖNTEISEN JA KIELTEISEN IMPERATIIVILAUSEEN ERO

Suomen kielen
kandidaatintutkielma
Oulun yliopisto
12.1.2018

Katariina Mäkelä

SISÄLLYS

1. JOHDANTO.....	1
1.1. Tutkielman tausta, tavoite ja tutkimusongelma.....	1
1.2. Aikaisempi tutkimus.....	3
2. TEORIA.....	6
2.1. Kehyssemantiikka.....	6
2.2. Konstruktiot ja lähikonstruktiot.....	8
2.3. Imperatiivi.....	9
3. TUTKIMUSAINEISTO JA -MENETELMÄT.....	12
3.1. Aineistonkeruumenetelmä.....	12
3.2. Kyselylomakkeiden esittely.....	14
4. ANALYYSI.....	16
4.1. Suljettujen kysymysten analyysi.....	16
4.2. Tuottotehtävien analyysi.....	19
4.3. Avokysymyksen analyysi.....	21
5. PÄÄTÄNTÖ.....	23
LÄHTEET.....	25

LIITTEET

1. JOHDANTO

1.1. Tutkielman tausta, tavoite ja tutkimusongelma

Tutkin kandidaatintutkielmassani sitä, mikä merkitysero on idiomeilla *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano*. Ilmausten *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano* merkitys on 'olet oikeassa' (Virkkunen 1974 s.v. *sanoa*). Nämä imperatiivimuotoiset idiomit osoittavat voimakasta samanmielisyyttä (VISK 2008 § 1723). Samanmieliset kannanotot vahvistavat keskustelukumppanin esittämän luonnehdinnan paikkansapitäväksi. Tällä tavoin ne myös osoittavat vastaanottajan pitävän edellisen puhujan kannanottoa vahvistamisen arvoisena sekä toiminnan että siihen liittyvän affektisen latauksen tasolla. (Tainio 1996: 86.)

Muita samanmielisyyttä ilmaisevia ilmauksia ovat esimerkiksi *Älä muuta viserrä*, *Älä muuta virko*, *Älä*, *Äläpä* ja *Älä vaan*. Ne ovat kuitenkin kaikki kieltolauseita, eikä niiden myönteisiä vastineita voi käyttää samalla tavalla: ei voi esimerkiksi vastata, että *viserräpä muuta*. Keskityn siksi vain edellä mainittuihin *sanoa*-verbiin liittyviin imperatiivilauseisiin. Tutkin kyseisten idiomien niitä variantteja, joissa on *-pA*-partikkeli: *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano*. Rajaani aiheestani ulkopuolelle muut mahdolliset variantit, kuten *Sano muuta* ja *Älä muuta sano* sekä *Sanos muuta* ja *Äläs muuta sano*. Oman intuitioni mukaan ilmaukset *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano* ovat näistä käytetyimpiä, joten valitsin sen takia tutkimukseeni juuri nämä variantit.

Idiomin yksiselitteistä käsitettä on vaikea rajata.¹ *Kielitoimiston sanakirjan* määritelmän mukaan *idiomi* on 'kahden tai useamman sanan muodostama kiinteä ilmaus, jonka merkitystä ei voi päätellä yksittäisten sanojen merkityksen perusteella' (KS 2017 s.v. *idiomi*). Marja Nenonen toteaa väitöskirjassaan (2002: 65) muodoltaan tyypillisen suomen kielen idiomin olevan verbistä ja taivutetusta nominista koostuva verbilauseke. Tällaisia ovat esimerkiksi *pistää poskeensa* ja *vetää neniin*. Nenonen mainitsee idiomeissa käytettävän

¹ *Oxford English Dictionary* (OED 2010 s.v. *idiom*) määrittää englannin lekseemin *idiom* viidellä eri tavalla: "1. a. The form of speech peculiar or proper to a people or country; own language or tongue. b. In narrower sense: That variety of a language which is peculiar to a limited district or class of people; dialect. 2. The specific character, property, or genius of any language; the manner of expression which is natural or peculiar to it. 3. a. A form of expression, grammatical construction, phrase, etc., peculiar to a language; a peculiarity of phraseology approved by the usage of a language, and often having a signification other than its grammatical or logical one. b. A characteristic mode of expression in music, art, or writing; an instance of this. 4. Specific form or property; peculiar nature; peculiarity. 5. Comb. Idiom Neutral, an international language based on Volapük, devised chiefly by W. Rosenberger, and first published in English in 1903."

yleensä perustason kategorioihin viittaavia verbejä, kuten *antaa*, *ottaa*, *olla*, *mennä* ja *tulla*. Myös nominit ovat usein yksinkertaisia ja viittaavat perustason käsitteisiin, esimerkiksi ruumiinosiin. Nenosen mukaan ihmisen muistin rajallisuus on todennäköisin syy idiomien rakenteelliselle yksinkertaisuudelle. Vaikka prototyypin idiomien rakenne on suhteellisen yksinkertainen, on se syntaktisesti monimutkaisempi kuin yksittäinen sana, sillä idiomien käsittelemässä täytyy ottaa huomioon verbin semantiikka ja argumenttirakenne. (Nenonen 2002: 65.)

Joissakin tutkimuksissa tällaisiin ilmiöihin on viitattu fraaseina. Yksi **fraasin** määrittelmistä on 'vähintään kahden sanan muodostama, kielenkäytössä toistuvasti esiintyvä, lauseeseen epäitsenäisenä elementtinä mukautuva tai siihen irrallisena lauseenjäsenenä liittyvä, tietyn merkityssisällön omaava sanaliitto' (Kuusi 1971: 16). *Kielitoimiston sanakirjan* määrittelmän mukaan fraasit ovat 'sanontoja, sanontatapoja, lauseparsia ja korulauseita' (KS 2017 s.v. *fraasi*). "Korulause" ei mielestäni koske ilmaisuja *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano*, joten fraasi-määrittelmän sijaan käytän niistä tutkielmassani määrittelmää idiomi.

Mielestäni mielenkiintoista ilmaisuissa *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano* on se, että niiden eroa on vaikea määrittää, vaikka toinen idiomeista kieltää ja toinen kehottaa. Ne tarkoittavat periaatteessa samaa, mutta koska tutkielmani perustuu siihen kognitiivisen konstruktiokieliopin periaatteeseen, että täydellisiä synonyymejä ei ole olemassa, on ilmaisuilla *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano* oltava jokin ero. Tämän ristiriidan huomatuani aloin pohtia lingvistisestä näkökulmasta, missä tilanteissa kyseisiä idiomeja käytetään. Miten nämä kaksi sanontaa eroavat toisistaan semanttisesti ja pragmaattisesti? Missä tilanteessa valitaan myönteinen idiomi, missä tilanteessa kielteinen? Ovatko ne samanlaisessa kontekstissa vaihdettavissa toisiinsa? Näitä asioita selvittääkseni laadin kyselytutkimuksen. Sen aineistoa tutkimalla tarkoitukseni on selvittää vastaukset tutkielmani tutkimuskysymyksiin. Tutkimuskysymyksiäni ovat seuraavat:

- Esiintyvätkö *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano* samanlaisessa kielellisessä kontekstissa?
- Jos eivät, mikä on kielellisen kontekstin vaikutus siihen, kumman variantin informantit valitsevat?
- Mikä merkitysero näillä idiomeilla on?

Hypoteesini on se, että ilmaus *Sanopa muuta* vastataan myönteiseen lauseeseen (ks. esimerkki 1), kun taas *Äläpä muuta sano* vastataan kielteiseen lauseeseen (ks. esimerkki 2). Hypoteesini perustuu pelkästään omaan intuitioon.

- (1) – Paistaisipa tänään aurinko.
– Sanopa muuta.
- (2) – Eipä tänään sataisi vettä.
– Äläpä muuta sano.

Seuraavaksi kerron aikaisemmin tehdyistä lähimerkityksisyyden tutkimuksista. Sen jälkeen aloitan tutkielmani teoriaosuuden esittelemällä lähisynonyymit ja -konstruktiot luvussa 2. Jatkan selittämällä syntaktisen ja morfologisen imperatiivin käsitteet. Luvussa 3 esittelen aineistonkeruutapani, aineistoni ja tutkimusmenetelmäni, minkä jälkeen analysoin aineistoni luvussa 4 ja päätän tutkielmani lukuun 5 eli päätäntöön.

1.2. Aikaisempi tutkimus

Käsittääkseni ilmausten *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano* merkityserosta ei ole aiemmin tehty tutkimusta, joten mielestäni sitä on aiheellista tutkia. Antti Kanniston kandidaatintutkielma *Pysy paikallasi vai Älä liiku? Myönteisen ja kielteisen imperatiivilauseen ero* (2015) on kuitenkin lähellä omaa aihettani. Tutkielmassaan Kannisto selvittää myönteisen ja kielteisen käskylauseen vaikuttavuutta puheen vastaanottajaan turvallisuusalaan opiskelevien kielenkäyttäjien intuition mukaan. Kanniston tutkimustulosten mukaan kielteistä imperatiivilauseetta pidetään käskykäytössä hieman myönteistä voimakkaampana. Kielteistä imperatiivilauseetta ei kuitenkaan yhdistetä kovempaan äänenvoimakkuuteen. (Kannisto 2015: 25.) Tutkielmassaan Kannisto tutki esimerkiksi ilmaisuja *Pysy paikallasi* ja *Älä liiku*. Ilmaisut ovat rakenteeltaan samankaltaisia: *Pysy paikallasi* on esimerkki myönteisestä imperatiivilauseesta, kun taas *Älä liiku* on esimerkki kielteisestä imperatiivilauseesta. Itsekin tutkin rakenteeltaan samankaltaisia ilmauksia, mutta Kanniston tutkiessa ilmauksia direktiiveinä minä tutkin niitä konstruktioina.

Lähimerkityksisyyden tutkimusta kyselytutkimuksen avulla ovat tehneet esimerkiksi Ulla Vanhatalo (2005), Jenni Kynkäänniemi (2014) ja Anna-Maria Päivärinta (2017). Väitös-

kirjassaan *Kyselytestit synonymian selvittämisessä. Sanastotietoutta kielenpuhujilta sähköiseen sanakirjaan* (2005) Vanhatalo tarkastelee synonymiaa mikrotasolla. Hänen tutkimuksensa merkittävin tulos oli se, että kyselytestimenetelmällä saatiin varsin monipuolista tietoa siitä, millaisia merkityseroja eri synonyymeilla on. Tutkimustuloksista havaitut merkityserot olivat huomattavia verrattuna siihen, mitä synonyymeistä on sanakirjoissa toistaiseksi dokumentoitu. (Vanhatalo 2005: 41.) Vanhatalon tutkimustulokset tukevat päätöstäni tutkia ilmausten *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano* merkityseroja juuri kyselytutkimuksen avulla.

Sekä Kynkäänniemi (2014) että Päivärinta (2017) tutkivat kandidaatintutkielmissaan sitä, miten ihmiset erottavat lähimerkityksiset sanat toisistaan. He selvittivät kyselytutkimusten avulla, miten tilannekonteksti vaikuttaa parisuhdenimityksiin ja millaisia affektisia merkityksiä parisuhdenimityksiin liittyy. Kynkäänniemi tutki naisiin viittaavien parisuhdenimitysten *vaimo*, *emäntä*, *akka*, *tyttöystävä*, *naisystävä* ja *vaimoke* sekä sukupuoli-neutraalien nimityksien *heila* ja *puoliso* merkityksiä tutkielmassaan *Naiseen viittaavat parisuhdenimitykset* (2014). Hänen tutkimustulostensa mukaan lähimerkityksiset nimitykset erotetaan toisistaan helposti, ja sanakirjamääritelmät vastaavat hyvin kielenkäyttäjien käsitystä nimityksien merkityksistä. (Kynkäänniemi 2014: 1–2, 24.) Päivärinta sen sijaan tutki kandidaatintutkielmissaan *Mieheen viittaavien parisuhdenimitysten semantiikkaa* (2017) miehiin viittaavien parisuhdenimityksien *poikaystävä*, *miesystävä*, *mies*, *ukko*, *isäntä* ja *mieheke* merkityksiä. Hänen tutkimustulostensa mukaan kyseiset nimitykset poikkeavat toisistaan eniten tarkoitteensa iän puolesta – *poikaystävällä* tarkoitetaan nuorta, alle 30-vuotiasta miestä, kun taas *ukolla* tarkoitetaan keski-ikäisestä eläkeläiseen olevaa miestä. (Päivärinta 2017: 1, 21.)

Lähisynonyymeja on tarkastellut esimerkiksi Silja Pirkola pro gradussaan *Synonyymien EHKÄ ja MAHDOLLISESTI kollokaatit ja semanttiset preferenssit* (2016). Pirkola selvittää tutkielmassaan, miten nämä kaksi synonyymia eroavat toisistaan. Kielellisen intuition perusteella voidaan sanoa, että kyseiset sanat eivät ole täydellisiä synonyymeja, vaan niillä on jonkinlainen tyyliero. *Mahdollisesti* kuulostaa jossain määrin virallisemmalta sanalta, ja *ehkä* voi tuntua hieman puhekielisemmältä. (Pirkola 2016: 1.) Pirkolan tutkimustulosten mukaan *mahdollisesti* osoittaa selvää preferenssiä yhteiskunnallisuuteen ja institutionaalisuuteen viittaaviin sanoihin. Näiden synonyymien erottavaksi piirteeksi

nousee mentaalisuus–konkreettisuus-jako: *mahdollisesti* esiintyy tyypillisemmin konteksteissa, joissa on puhe esimerkiksi politiikasta, kun taas *ehkä* esiintyy tyypillisemmin ’mentaalisuus’-luokkaan kuuluvien sanojen (esim. *kiinnostua, hyväksyä*) kanssa. (Pirkola 2016: 88.) Palaan tarkemmin sekä synonyymien että lähisynonyymien tarkasteluun luvussa 2.1.

2. TEORIA

Johdantoluvussa esittelin kandidaatintutkielmani aiheen. Esittelin myös aiempia lähimerkityksisyyteen liittyviä tutkimuksia. Tässä luvussa esittelen tutkielmani taustalla olevan teorian. Luvussa 2.1. esittelen kehyssemantiikan teorian ja siihen liittyviä käsitteitä. Luvussa 2.2. perehdyn konstruktiioihin ja lähikonstruktiioihin, minkä jälkeen esittelen tarkemmin imperatiivin määritelmiä.

2.1. Kehyssemantiikka

Kehyssemantiikka on Charles J. Fillmoren kehittämä kognitiivisen semantiikan suuntaus, jonka mukaan kielellinen merkitys kuvataan aina sekä hahmona että kehyksenä. Kehyssemantiikan keskeinen käsite on **semanttinen kehys**. Se on eräänlainen tausta, jota vasten kielellinen merkitys ymmärretään ja joka auttaa kielenkäyttäjää hahmottamaan maailmaa. Kehys sisältää tiedon siihen liittyvistä kehyslementeistä, kuten kehykseen kuuluvista osallistujista. Tietyn ilmaisun valitseminen riippuu tilanteen kontekstista, sillä kielenkäyttäjän mielessä aktivoituvat eri kehyslementit lauseesta riippuen. (Fillmore 1977a: 79–80.)

Yksi esimerkki semanttisesta kehyksestä on KAUPANKÄYNTI. Siihen liittyviä kehyslementtejä ovat ostettava tavara, raha, myyjä ja ostaja. (Fillmore 1977a: 80.) Esimerkiksi lauseessa *Liisa osti television naapurilta sadalla eurolla* esiintyvät kaikki edellä mainitut kehyslementit, kun taas lauseessa *Liisa osti television* esiintyy vain ostaja ja ostettava tavara. Omat tutkimuskohteeni *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano* aktivoivat kielenkäyttäjän mielessä semanttisen kehyksen SAMANMIELISYYS, sillä kyseisiä ilmauksia käytetään sellaisessa tilanteessa, jossa puhujat ovat samaa mieltä jostakin asiasta. Se, kumman ilmaisun kielenkäyttäjä valitsee, riippuu esimerkiksi tilanteesta ja siitä, miten kielenkäyttäjä hahmottaa maailmaa.

Näkemykseni kielen rakenteista pohjautuu amerikkalaisen kielitieteilijä Adele Goldbergin kognitiiviseen konstruktiokielioppiin, jonka mukaan kielelliset merkitykset suhteutuvat aina johonkin semanttisiin kehyksiin (Goldberg 1995: 25.) Kognitiivisen konstruk-

tiokieliopin mukaan semantiikkaa ja pragmatiikkaa ei voida erottaa toisistaan, sillä kielellinen merkitys limittyy pragmaattiseen tietoon ja maailmantietoon. Kielellisten ilmausten muotoa ja merkitystä ei siis voi erottaa toisistaan – ne ovat kiinteässä suhteessa toisiinsa. Siitä syystä erilaiset rakenteet vääjäämättä eroavat toisistaan myös pragmaattisesti tai semanttisesti. Kun analysoidaan kielellisiä ilmauksia semanttisesti, täytyy viitata myös ensyklopediseen ja pragmaattiseen tietoon. Yksittäisen ilmauksen ymmärtäminen vaatii koko käsitejärjestelmän tuntemista – tietyn ilmauksen merkitystä ei voi ymmärtää erillään sen semanttisesta kehyksestä. (Evans & Green 2006: 171; Fillmore 1977b: 90; Västi 2012: 42–43, 49.) Näin ollen myös ilmauksilla *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano* on oltava jokin semanttinen tai pragmaattinen ero, sillä kielellistä tietoa ei voi erottaa kielenukkoisesta tiedosta.

VISKin eli *Ison suomen kieliopin verkkoversion* mukaan **synonymialla** tarkoitetaan eri ilmausten samamerkityksisyyttä (VISK 2008 s.v. *synonyymi*). Myös lekseemiä laajemat yksiköt, kuten lausekkeet ja lauseet, voidaan käsittää synonyymiksi. Esimerkiksi lausekkeet *kaunis nainen* ja *ulkoisilta ominaisuuksiltaan viehättävä täysikasvuinen naisukupuolta oleva ihminen* voidaan tulkita toistensa synonyymeiksi. Myös lauseiden *Onpas täällä kylmä* ja *Voitko sulkea ikkunan* pragmaattinen merkityssisältö on sama, joten niiden voidaan sanoa olevan synonyymejä. Molempien lauseiden lausuja haluaa, että ikkuna suljetaan. (Jantunen 2004: 53.) Myös tutkimieni ilmausten *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta* sanoa pragmaattinen merkityssisältö on molemmilla sama. Jantusen mukaan kontekstuaalinen näkökulma on noussut synonyymian konseptuaalisen määrittelyrinnalle. Samaa tarkoittavia ilmauksia tarkastellaan siis yhä useammin kontekstilähtöisesti. (Jantunen 2004: 53.) Itsekin pyrin tutkimuksessani selvittämään, millaisessa kontekstissa *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano* esiintyvät. Hypoteesini myötä oletan niiden esiintyvän hieman erilaisissa konteksteissa.

Tutkijoiden kesken vallitsee yksimielisyys siitä, että absoluuttista synonymiaa ei ole olemassa (Jantunen 2004: 54–55). Tätä kutsutaan ”ei synonymiaa” -periaatteeksi, jonka mukaan syntaktisesti toisistaan eroavien konstruktioiden on erottava toisistaan myös semanttisesti tai pragmaattisesti (Goldberg 1995: 3). Kotilainen kutsuu tätä ”ero muodossa on ero merkityksessä” -periaatteeksi (Kotilainen 2007: 44). Koska absoluuttista synonymiaa ei ole olemassa, ilmauksilla *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano* on oltava jokin merki-

tysero. Absoluuttisen synonymian puuttumisen vuoksi usein puhutaan **lähisynonyymeistä**. Esimerkiksi sanat *ehkä* ja *mahdollisesti* ovat lähisynonyymeja: ne eroavat toisistaan semanttisesti sen verran, etteivät ne ole aina vaihdettavissa samanlaisessa kontekstissa toisiinsa. (TTP 2017 s.v. *lähisynonyymi*.) Jarmo Jantunen (2001) on tutkinut lähisynonyymeja *tärkeä* ja *keskeinen*. Hänen tutkimustuloksensa osoittavat, että näiden kahden lähisynonyymien erottava tekijä on tekstilaji. Molempia adjektiiveja käytettiin akateemisissa teksteissä, mutta adjektiivia *tärkeä* käytettiin enemmän kaunokirjallisissa teksteissä. (Jantunen 2001: 188.) Omassa tutkimuksessani selvitän, mikä on lähisynonyymien *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano* erottava tekijä.

2.2. Konstruktiot ja lähikonstruktiot

Tutkielmassani kuvaan rakenteet konstruktioina. **Konstruktio** on muodon ja merkityksen vakiintunut yhdistelmä, jolla viitataan kooltaan ja kompleksisuudeltaan hyvin erilaisiin kielen rakenneosiin morfeemeista, sanoista ja sanonnoista täysin skemaattisiin lausekonstruktioihin (Kotilainen 2007: 13). Goldberg määrittelee konstruktion niin, että C on konstruktio jos ja vain jos C on sellainen muodon ja merkityksen yhteenliittymä, jossa jokin F_i :n tai S_i :n piirre ei ole suoraan ennustettavissa C:n rakenneosista tai muista muualla määritellyistä konstruktioista (Goldberg 1995: 4). Konstruktiot ovat siis sellaisia kokonaisuuksia, joiden muotoa tai merkitystä ei voi täysin päätellä kokonaisuuden muodostavista osista. Kotilainen havainnollistaa väitöskirjassaan (2007: 17) suomen kielen konstruktioita seuraavan taulukon avulla:

TAULUKKO 1. Kooltaan, monimutkaisuudeltaan ja skemaattisuudeltaan vaihtelevia suomen kielen rakenteita.

lausetyyppi (transitiiviskeema)	$NP_{NOM} + V + NP_{PART/GEN/NOM}$
lausetyyppi (omistusrakenne)	$NP_{ADE} + y. 3. p. \text{verbi } olla + NP_{NOM}$
idiomi	<i>mennä vipuun</i>
yhdyssana	<i>kalakukko</i>
sana	<i>liekki</i>
morfeemi (ei vapaa)	elatiivin päätte (- <i>stA</i>)

Kaikki taulukon 1 rakenteet ovat muodon ja merkityksen yhteenliittymiä. Esimerkiksi idiomi *mennä vipuun* koostuu verbistä *mennä* ja substantiivista *vipu*. Näiden osien mer-

kityksistä ei voi päätellä koko idiomien merkitystä eli sitä, että jokin menee pieleen. (Kotilainen 2007: 17.) Samoin ilmausten *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano* rakenteilla on omat merkityksensä, jotka eivät johdu verbin *sanoa* tai pronominin *muu* merkityksistä.

Kotilainen käyttää termiä **lähikonstruktio** kuvaamaan sekä merkitykseltään että muodoltaan läheisiä konstruktioita. Hänen väitöskirjansa *Konstruktoiden dynamiikkaa* (2007) tutkimuskohteena ovat lähikonstruktio *mikäs on ollessa* ja *mikäs on olla*, jotka ovat infinitiiviverbin muotoa lukuun ottamatta muodoltaan samanlaisia ja joita käytetään usein lähes synonyymisesti. (Kotilainen 2007: 43.) Kotilaisen mukaan lähikonstruktio eivät merkitykseltään välttämättä erotu toisistaan selkeästi, mutta silti pieniäkin eroja voi pitää osoituksena siitä, että konstruktioilla on omat, itsenäiset statuksensa. Hän kutsuu lähikonstruktioita kielipille tyypillisiksi ilmiöiksi, ei siis satunnaisiksi poikkeamiksi. (Kotilainen 2007: 42.) Näillä lähikonstruktion kriteereillä tutkimiani rakenteita voi pitää lähikonstruktioina.

2.3. Imperatiivi

Sanopa ja *äläpä sano* ovat imperatiivi- eli käskymuotoja. Imperatiivimuodon sisältävä lause edustaa omaa modaalista lausetyyppiään, käskylausetta. Kun verbin modus on imperatiivi, lause poikkeaa syntaktisiltakin ominaisuuksiltaan väitelauseesta. Imperatiivilause on subjektiton ja yleensä verbialkuinen. Sen keskeisin puhefunktio on kehotuksen tai pyynnön esittäminen vastaanottajalle. (VISK 2008 § 889.) *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano* ovat kuitenkin siinä mielessä poikkeavia, että niiden puhefunktio ei ole kehotus tai pyyntö, vaan ne ovat enemmänkin toteamuksia. Imperatiivilauseen perusmerkitys eli se, että 'minä puhujana haluan, että sinä puhuteltuna teet tai olet tekemättä jotakin', sisältääkin lukemattomia tilanteesta riippuvia käyttömerkityksiä (Lauranto 2014: 11).

Termillä imperatiivi on kaksi merkitystä. Sillä voidaan viitata joko syntaktiseen tai morfologiseen imperatiiviin. Syntaktinen imperatiivi tarkoittaa lauserakennetta, jossa finiitti-verbi on useimmiten imperatiivimuotoinen, esimerkiksi *Tulkaa ihmeessä mukaan* tai *Älä vaan soita sille tähän aikaan*. (Lauranto 2014: 11.) Morfologinen imperatiivi sen sijaan tarkoittaa verbin modusta – imperatiivi on siis rinnastettavissa indikatiiviin, konditionaa-

liin ja potentiaaliin (Lauranto 2014: 39). Silloin, kun lauseen verbi on modukseltaan imperatiivinen, voi lauseen puhefunktio olla käsky, kehotus, pyyntö, lupa tai neuvo. (VISK 2008 § 1591.)

Muodon ja käytön suhde ei kuitenkaan ole yksiselitteinen, sillä kaikilla imperatiivimuotoisen verbin sisältävillä lauseilla ei tehdä samaa. Morfologinen imperatiivi voi imperatiivilauseen lisäksi esiintyä muissakin lauserakenteissa. Tällöin lauseen käyttö ja merkitys eroavat imperatiivilauseen käytöstä ja merkityksestä. Esimerkiksi lause *mun mies herätökön puolet öistä* sisältää morfologisesti imperatiivisen verbin, mutta se ei kuitenkaan ole puhutellulle suunnattu kehotus toimintaan. Sen sijaan se on lause, jossa puhuja esittää oman tahtonsa lauseessa ilmaistua asiaintilaa kohtaan. (Lauranto 2014: 11, 39, 42). Fenostiikassa tällaisista lauseista käytetään termiä jussiivi (VISK 2008 § 889, 1666).

Laurannon mukaan kielteiset imperatiivimuodot ovat kauttaaltaan monimutkaisempia kuin myönteiset:

Vain yksikön 2. persoonan myöntö ja kieltö ovat pääverbin osalta morfologisesti symmetriset (*mene^x* ja *älä mene^x*): kiellossa on mukana kieltoverbin tunnuseton imperatiivimuoto, mutta pääverbi on kummassakin samanmuotoinen. Kaikissa muissa persoonissa taas imperatiivin merkki on kieltomuodoissa kaksinkertainen (esim. *älkää menkö^x*). Kieltomuotojen kompleksisuus heijastelee osaltaan sitä, että kieltomuodot esiintyvät arkipuheessa huomattavasti harvemmin kuin myöntömuodot. (Lauranto 2014: 40.)

Imperatiivin ilmaisema velvoite tai lupa on aina lähtöisin tilanteesta, direktiivin esittäjästä, kun taas muilla keinoilla osoitetun deonttisuuden² lähteenä on useammin normi, tapa, laki tai jokin muu tilanteen ulkopuolinen auktoriteetti (VISK 2008 § 1591). Yrjö Lauranto selvittää väitöskirjassaan *Direktiivisyyden rajoja. Suomen kielen vaihtokauppsyntaksia* (2015) imperatiivin olemusta ja käyttöä sekä direktiivisyyttä ja sen rajoja yleisemminkin. Imperatiivilause on prototyyppinen tapa muodostaa direktiivi, jolla puhuja käskyy (3a–b), kehottaa (3c), pyytää (3c) tai neuvoo (3d). Oma tutkielmani tosin keskittyy direktiivien sijaan imperatiiviin morfologisena verbimoduksena.

² VISK 2008 § 1554: ”Deonttinen modaalisuus on modaali-ilmausten tulkintavaihtoehto: puhujan tahdon tai puheyhteisön normien mukainen velvoite tai lupa, joka kohdistuu intentionaalisen toimijan tekoihin. Deonttista modaalisuutta ilmaisevat mm. modaaliverbit *voida* ja *saada* (esim. *Koulut saavat itse päättää monista ainevalinnoista*) sekä nesessiiverbit ja -rakenteet (esim. *Sinun on syytä tulla ajoissa*).”

- (3) a. *Tule tänne!*
 b. *Älkää menkö sinne.*
 c. *Anna tämä lehti Maijalle.*
 d. *Käänny seuraavasta oikealle.*

Jokaisella partikkelilla on jokin oma, väljätkö merkitys. Tämä merkitys saa lopullisen tulkintansa sen mukaan, missä kontekstissa partikkeli esiintyy. (VISK 2008 § 821.) Partikkeli *-pa* tekee imperatiivilauseesta sävyltään ehdottavan; se ikään kuin jättää puhuteltavalle valinnan varaa. Tällöin partikkeliin liittyy usein *-s*. (VISK 2008 § 835.) Liitepartikkelien avulla käskyt muuttuvat tuttavallisiksi tai lempeiksi kehotuksiksi (Lampinen 1990: 87). Myös omassa tutkimuskohteessani liitepartikkelin sisältävät *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano* ovat intuitioni mukaan lempeämpiä kehotuksia kuin liitepartikkelittomat *Sano muuta* ja *Älä muuta sano*. Kaikki imperatiivilauseissa käytetyt partikkelit ovat hyvin olennaisia imperatiivilauseen tulkinnan kannalta (Lauranto 2014: 41). Liitepartikkeleiden tehtävä on sävyttää lauseen merkitystä (VISK 2008 § 126, 1672).

Liitepartikkeli *-pa* toimii sosiaalisesti katsoen ylhäältä alaspäin. Tavallisimmin partikkeli liittyy vähäpätöisiin, kasvoja uhkaamattomiin toimintoihin kuten tarjouksiin sekä toisaalta (esim. lapsia) komenteleviin tai hoputtaviin ilmauksiin.

- Tulepa hetkeksi tänne!
- Muistelepa tarkasti.
- No *tulepa* nyt peremmälle. (VISK 2008 § 1672.)

3. TUTKIMUSAINEISTO JA -MENETELMÄT

Luvussa 2. olen esitellyt sekä kognitiivisen konstruktiokieliopin, kehysemantiikan että imperatiivin teorioita ja käsitteitä, jotka muodostavat tutkielmani teoreettisen viitekehyksen. Tässä luvussa esittelen aineistonkeruumenetelmäni sekä itse aineistoni.

3.1. Aineistonkeruumenetelmä

Kandidaatintutkielmani aineistona käytän kyselytutkimuksen tuloksia. Valitsin tutkimusmenetelmäksi kyselytutkimuksen, sillä halusin selvittää puhujien omia käsityksiä kielenkäytöstä. Krista Ojutkangas (2008) kirjoittaa aineiston käytön merkityksestä kielentutkimuksessa ja perustelee aineistojen käytön mielikuvituksen puutteella. Tutkijat ovat tietysti erilaisia siinä suhteessa, miten hyvä mielikuvaus heillä on. He eivät kuitenkaan pysty pelkän mielikuvituksen ja kieli-intuition avulla kuvaamaan kieltä riittävän tarkasti. Ojutkankaan mukaan intuitio on lähtökohtaisesti täysin välttämätön työkalu tutkimuskysymysten muodostamisessa. (Ojutkangas 2008: 277.) Koin aineiston käyttämisen olevan tutkimukseni kannalta erittäin oleellinen seikka, joten minulle oli selvää, että aion kerätä tutkimustani varten aineiston.

Tutkin puhujien omia käsityksiä kielenkäytöstä, joten puhujan oma kielitaju ja intuitio korostuvat tutkimuksessani. Kotilaisen (2007: 29) mukaan pelkkä tutkijan kielitaju ei riitä kattamaan kaikkia kielimuotoja eikä erottelemaan hienoisesti toisistaan poikkeavia konstruktioita. Väitöskirjassaan (2007) hän perustelee aineiston käyttöä tutkimuksessaan muun muassa niin, että harvan intuitio kertoo, mikä on konstruktioiden *mikäs on ollessa* ja *mikäs on olla* välinen ero. Kotilainen myös muistuttaa, että erot lähikonstruktioiden välillä voivat olla niin pieniä tai sumeita, että konstruktioit saattavat kielenpuhujan intuition mukaan olla samanarvoisia (Kotilainen 2007: 29).

Vanhatalon mukaan kyselytesteillä voidaan saada syntyperäisiltä puhujilta aikaisemmin selvittämätöntä tietoa heidän käsityksistään sanojen käytöstä ja niiden merkityseroista (Vanhatalo 2002: 343), joten menetelmä sopii tutkimukseeni. Vanhatalon mukaan kyselytesti on suhteellisen uusi menetelmä sanastontutkimuksessa ja kyselytutkimusten hyödyntäminen fennistiikassa on saanut suosiota vasta 2000-luvulla (Vanhatalo 2002: 344).

Sanastontutkimuksessa menetelmää on sovellettu ainakin lähisynonymian (Vanhatalo 2002) ja polysemian (Raukko 1999) tutkimuksessa.

Kyselytutkimus on tehokas menetelmä, sillä se säästää sekä aikaa että vaivaa (Alanen 2011: 160). Kysely on monimuotoinen työkalu, ja sitä voidaan käyttää erilaisiin tarkoituksiin sekä määrällisen että laadullisen tutkimuksen osana. Semantiikan tutkimuksessa kyselytestien käyttö perustuu käsitykseen tiedon **intersubjektiivisuudesta**. Mahdollisimman objektiivinen tieto sanan yhteisöllisestä merkityksestä saadaan siten, että tutkitaan kvantitatiivisesti monen yksilön subjektiivista ymmärrystä. (Vanhatalo 2003: 352.) Laajasti ajatellen ihmisten sosiaalinen elämä perustuu olettamukselle kollektiivisesta maailmankuvasta. Suomessa ensimmäisiä intersubjektiivisuutta erityisesti korostavia tutkijoita oli Jarno Raukko, joka tutki englannin kielen *get*-sanana polysemiaa vuonna 1999. Raukko toteaa intersubjektiivisuuden mahdollistavan jonkinasteiset erot eri puhujien välillä. Tästä syystä tutkija ei saa olettaa, että hänen kieli-intuitionsa olisi yhteinen jokaisen muun puhujan kanssa. (Raukko 1999: 356.) Juuri tämän takia käytän omassakin tutkimuksessani kyselytestiä tutkimusmenetelmänä.

Onnistuneen kyselyn laatimiseen ja toteutukseen liittyy useita vaiheita, jotka tutkijan on muistettava ottaa huomioon (Alanen 2011: 160). Kokemusperäisen, empiirisen tiedon keräysmenetelmistä kysely on yksi käytetyimmistä (Alanen 2011: 146). Kyselytutkimukseen liittyviä tutkimusongelmia on ainakin kaksi. Kyselytutkimuksia on kritisoitu sekä siitä, että ne saattavat ohjata vastaajia tutkijan ennalta tärkeinä pitämiin seikkoihin, että siitä, etteivät vastaajat välttämättä ole rehellisiä vastauksissaan. Vastaajat saattavat myös jättää kokonaan vastaamatta. (Alanen 2011: 160.) Ymmärrän kritiikin, mutta otin nämä seikat huomioon kyselylomaketta suunnitellessani. Itse käytin sähköistä kyselylomaketta, jossa ei esimerkiksi päässyt palaamaan enää takaisin, joten vastauksia ei voinut jälkikäteen muuttaa. En myöskään ohjaillut vastaajia vastaamaan kysymyksiin haluamallani tavalla, vaan korostin sitä, että vastaajan tulisi kuunnella omaa kielitajuaan ja intuitiotaan vastatessaan.

Tein kaksi erillistä sähköistä kyselylomaketta Kyselynetti-verkkokyselytyökalun avulla (ks. liitteet 1 ja 2). Valitsin aineistonkeruutavaksi sähköisen lomakkeen siitä syystä, että sen avulla sain helposti ja nopeasti tavoitettua mahdollisimman monta vastaajaa. Kyselytestimenetelmän avulla tutkimus voidaan kohdentaa tehostetusti tiettyyn osaan sanastoa,

ja informanttijoukkoa voi Internetin välityksellä kasvattaa jopa satoihin tai tuhansiin (Vanhatalo 2003: 352). Lomakkeen 1 levittämässä hyödynsin kahta eri Facebook-ryhmää: Yhdyssana on yhdyssana -nimistä ryhmää sekä Oulun yliopiston suomen kielen ainejärjestö Suman Facebook-ryhmää. Lomakkeen 2 julkaisin omilla Facebook-sivuillani omille kavereilleni ja pyysin heitä myös jakamaan julkaisua eteenpäin. Osa vastaajista saattaa siis olla lingvistejä, mikä saattaa hieman vaikuttaa vastauksiin. Markkinoin kyselylomakkeistani eri paikoissa sen takia, että halusin molempiin lomakkeisiin eri vastaajat. Jos informantti olisi vastannut molempiin lomakkeisiin, hänen aiemmat vastauksensa olisivat saattaneet vaikuttaa häneen seuraaviin vastauksiinsa. Käytännössä en kuitenkaan voi olla varma, että samoja vastaajia ei ole. Keräsin aineistoni syys- ja lokakuussa 2017.

3.2. Kyselylomakkeiden esittely

Nyt olen kertonut aineistonkeruumenetelmästäni. Seuraavaksi esittelen Internetissä julkaisemani kyselylomakkeet. Jaoin kyselytutkimukseni kahteen erilliseen lomakkeeseen. Lomakkeessa 1 on kuvailtu tilanteita, joissa ystävät keskustelevat (ks. liite 1). Vastaajan tuli eläytyä tilanteeseen ja olla puhujan kanssa samaa mieltä. Lomakkeessa oli kaksi vaihtoehtoa (ks. esimerkki 4), ja vastaajan tuli intuiotensa perusteella valita, vastaako hän kuvitteellisessa dialogissa ystävälleen *Sanopa muuta* vai *Äläpä muuta sano*.

- (4) Toivottavasti tänään ei satais vettä.
 a) Sanopa muuta.
 b) Äläpä muuta sano.

Kyselyssä oli yhteensä kymmenen repliikkiä, joihin jokaiseen tuli valita a- tai b-kohta. Valitsin repliikeiksi arkipäiväisiä puheenaiheita. Repliikit toimivat ikään kuin pareina, eli jokaiselle myönteiselle lauseelle oli myös kielteinen versio (ks. esimerkit 5 ja 6). Käytin repliikkipareja siitä syystä, että halusin selvittää, tukevatko vastaukset hypoteesiani – halusin varmistaa, että jokaiseen repliikkiin on sekä myönteinen että kielteinen vaihtoehto. Sekoitin kuitenkin lauseparit niin, etteivät ne olleet peräkkäin.

- (5) Toivottavasti tänään ei satais vettä.
 (6) Toivottavasti huomenna paistais aurinko.

Säädin kyselyn asetukset niin, ettei vastauksia voinut muuttaa jälkikäteen – näin varmistin, että vastaajat vastaavat ensimmäisen tuntumansa mukaan. Vaihdoin myös lauseparien leksikaalisen aineiston, esimerkiksi erisnimet. Jokaisen repliikkivalinnan jälkeen vastaajan oli mahdollista perustella valintansa. Perustelu oli vapaaehtoinen. Monivalintatehtävän avulla pyrin saamaan vastaukset tutkimuskysymyksiini ”Esiintyvätkö *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano* samanlaisessa kielellisessä kontekstissa?” ja ”Mikä on kielellisen kontekstin vaikutus siihen, kumman variantin informantit valitsevat?”

Lomakkeessa 2 (ks. liite 2) vastaajien tehtävänä oli tuottaa kahden repliikin dialogi, jossa toinen osapuoli vastaa joko repliikillä *Sanopa muuta* tai *Äläpä muuta sano*. Symmetrisyyden nimissä vastaajan tehtävänä oli tuottaa yksi sellainen dialogi, johon vastataan *Sanopa muuta* ja yksi sellainen dialogi, johon vastataan *Äläpä muuta sano*. Dialogin tuottamisen jälkeen kehoitin informantteja kuvailemaan tilannetta tarkemmin. Heidän tuli luonnehtia molempia puhujia: puhujien keskinäistä suhdetta, tunnetiloja, ikää, asennetta, ilmettä ja sukupuolta. Tällä tuottotehtävällä halusin selvittää, millaisessa tilanteessa kukaan ilmaisua ajatellaan käytettävän, ja millaisten ihmisten niitä ajatellaan käyttävän. Lomakkeen 2 lopussa oli myös vapaavalintainen lisäkysymys, jota tutkielmassani kutsun avokysymykseksi: ”Ulkomaalainen ystäväsi osaa jo erittäin hyvin suomea. Nyt hän haluaisi tietää, mitä eroa on fraaseilla ’sanopa muuta ja ’äläpä muuta sano’. Miten selität hänelle?” Teetin tällaisen tehtävän selvittääkseni, miten informantit selittävät näiden ilmausten eron omin sanoin. Avoimen tuottotehtävän avulla pyrin saamaan vastauksen tutkimuskysymykseeni ”Mikä merkitysero näillä fraaseilla on?”.

Molempien kyselylomakkeiden ohjeistuksessa käytin arkista kieltä, jotta vastaajat eivät säikähtäisi tutkimuksen vakavuutta. Käytin siis esimerkiksi sanan *dialogi* sijaan sanaa *vuoropuhelu* ja sanan *intuitiivinen* sijaan esimerkiksi sanoja *luonteva* ja *todennäköinen*. Lomakkeen 2 esimerkkidialogissa käytin puhekieltä, jotta vastaajat huomaisivat, ettei heidänkään tarvitsisi vastauksissaan käyttää yleiskieltä. Tämä olisi saattanut vaikuttaa heidän vastauksiinsa. Painotin myös kyselyjen ohjeistuksessa sitä, ettei kysymyksiin ole oikeita tai vääriä vastauksia.

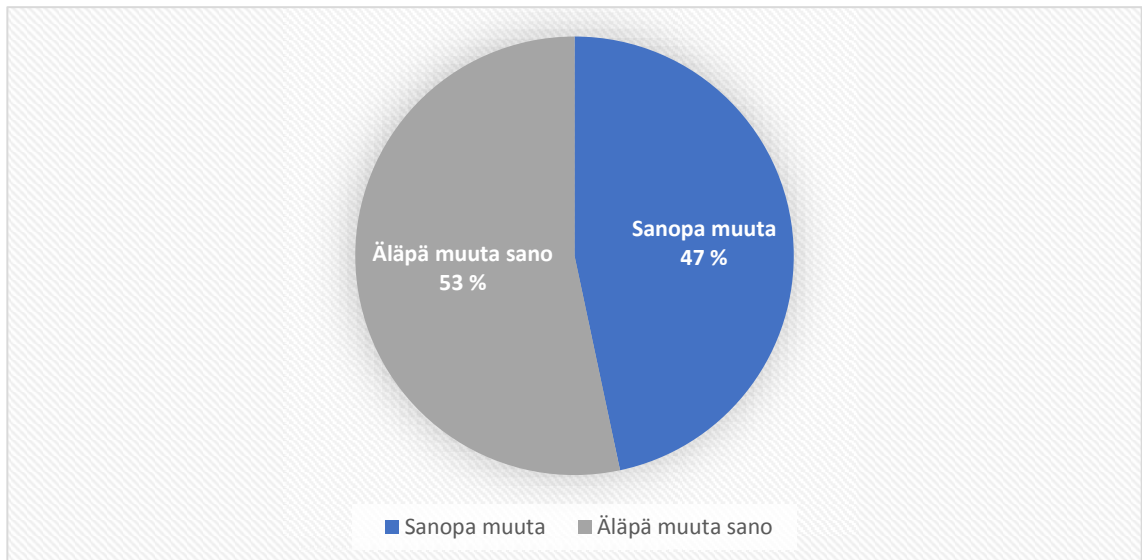
4. ANALYYSI

Luvussa 3. esittelin aineistonkeruumenetelmäni sekä itse aineistoni. Esittelin tarkemmin myös molemmat kyselylomakkeeni. Tässä luvussa analysoin aineistoni. Aloitan suljettujen kysymysten eli monivalintatehtävän analyysillä, minkä jälkeen analysoin molemmat tuottotehtävät ja lopuksi avoimen kysymyksen.

4.1. Suljettujen kysymysten analyysi

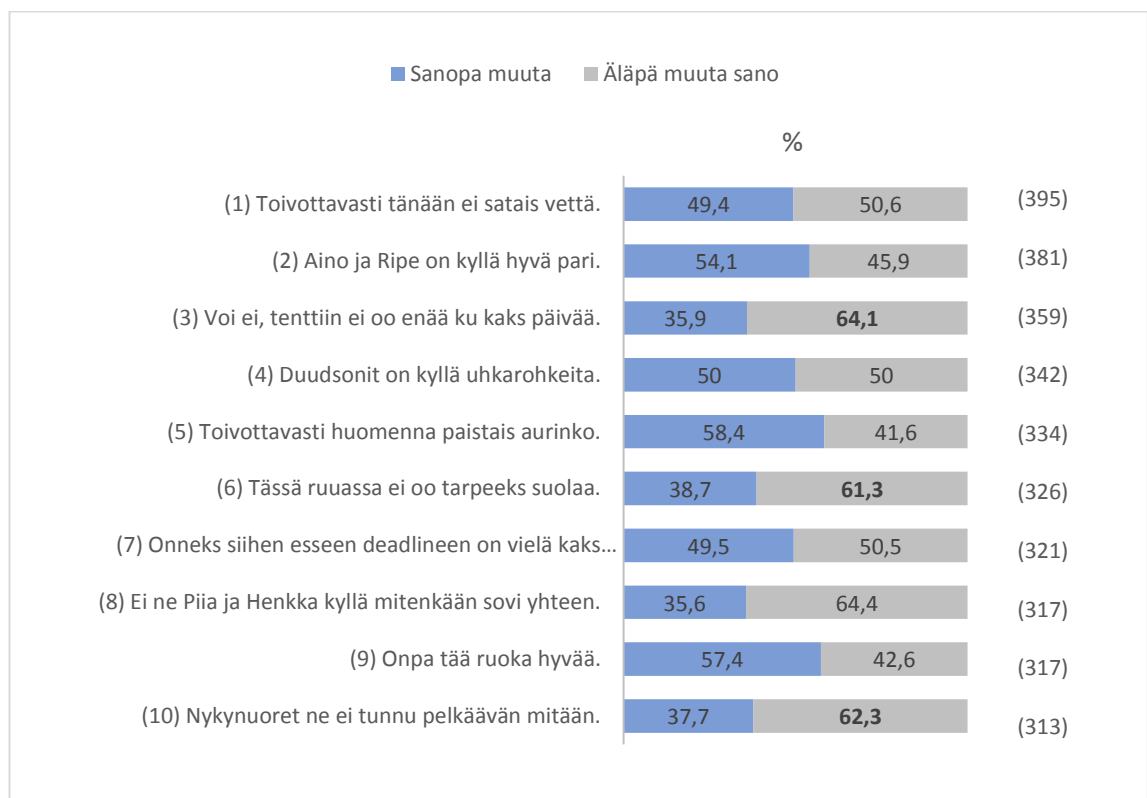
Kyselyni ensimmäinen osio (ks. liite 1) koostuu kaikkiaan kymmenestä monivalintakysymyksestä. Kysymykset sisältävät sekä myönteisiä että kielteisiä repliikkejä, joiden vastaukseksi informantin tuli valita joko *Sanopa muuta* tai *Äläpä muuta sano* (ks. luku 3.2). Ensimmäiseen kysymykseen vastasi yhteensä 395 informanttia. Vastaajien ikäjakauma on 13–73. Vaikka vastaajia oli runsaasti, tendenssi oli se, että mitä pidemmälle kysely eteni, sitä vähemmän kysymyksiin oli vastaajia. Viimeiseen kysymykseen vastasi enää 313 informanttia eli 79 % vastaamaan aloittaneista. Monivalinnan jälkeen informanteilla oli mahdollisuus myös perustella vastaustaan. Myös perustelujen määrä väheni kyselyn edetessä. Ensimmäiseen kysymykseen perusteluja antoi 95 informanttia (24 % kysymykseen vastanneista). Viimeiseen kysymykseen perusteluja tuli enää 25 informantilta (6 % kysymykseen vastanneista).

Seuraavaksi tarkastelen sitä, kumpi tutkimistani ilmaisuista, kielteinen vai myönteinen variantti, valittiin useammin. Ensin tarkastelen vastauksia kokonaisuutena, minkä jälkeen keskityn tarkastelemaan vastauksia kysymyskohtaisesti. Tämän luvun analyysin tulkinnan helpottamiseksi olen tehnyt kuvion 1 ja taulukon 2. Kuvio 1 osoittaa prosentuaalisesti vastausten myönteiset ja kielteiset imperatiivilauseet. Taulukko 2 esittää vastausten jakaumat kysymyskohtaisesti.

KUVIO 1. Myönteiset ja kielteiset imperatiivilauseet monivalintatehtävän vastauksissa.

TAULUKKO 2. Imperatiivilauseiden määrät kysymyskohtaisesti.

Kuten kuviosta 1 nähdään, molempia ilmauksia käytettiin melko tasaisesti. Kokonaisuudessaan ilmaus *Äläpä muuta sano* valittiin kuitenkin hieman useammin (kuusi prosent-

tiyksikköä) kuin ilmaus *Sanopa muuta*. Kuten taulukosta 2 nähdään, yhteensä neljän kysymyksen kohdalla yli 60 % vastaajista valitsi ilmauksen *Äläpä muuta sano*. Taulukossa 3 tarkastelen niitä repliikkejä, joihin eniten vastattiin ilmauksella *Äläpä muuta sano*.

TAULUKKO 3. Repliikit, joihin eniten vastattiin ilmauksella *Äläpä muuta sano*.

Repliikki	frekvenssi	%	erotus (%)
Ei ne Piia ja Henkka kyllä mitenkään sovi yhteen.	317	64,4	28,8
Voi ei, tenttiin ei oo enää ku kaks päivää.	359	64,1	28,2
Nykynuoret ne ei tunnu pelkäävän mitään.	313	62,3	24,6
Tässä ruuassa ei oo tarpeeks suolaa.	326	61,3	22,6

Kaikkiin neljään taulukossa 3 olevaan repliikkiin on selkeä enemmistö vastannut kielteisen variantin *Äläpä muuta sano*. Jokaisessa repliikissä myös esiintyy kieltosana *ei*. Vastaukset siis tukevat hypoteesiani (ks. s. 3). Selkein ero oli repliikissä *Ei ne Piia ja Henkka kyllä mitenkään sovi yhteen*. Siihen vastasi 317 informanttia, joista 204 (64,4 %) vastasi *Äläpä muuta sano* ja vain 113 (35,6 %) vastasi *Sanopa muuta*. 21 informanttia perusteli vastaustaan (ks. esimerkki 7).

- (7) Tässä kielikorva sanoo vastoin tahtoa. Parisuhteista negatiivisesti puhuttaessa on useimmiten luonnollista mukautua positiivisesti esitettyyn väitelauseeseen RIIPPUEN siitä, tunteeko entuudestaan ko. pariskunnan.

Yllä olevan kommentin kirjoittanut informantti valitsi myönteisen ilmauksen. Kommentti tukee tutkielmani taustalla olevaa teoriaa, jonka mukaan tilannekonteksti vaikuttaa siihen, kumman ilmaisun kielenkäyttäjät valitsee. Taulukossa 4 esittelen ne repliikit, joihin eniten vastattiin ilmauksella *Sanopa muuta*.

TAULUKKO 4. Repliikit, joihin eniten vastattiin ilmauksella *Sanopa muuta*.

Repliikki	frekvenssi	%	erotus (%)
Toivottavasti huomenna paistais aurinko.	334	58,4	16,8
Onpa tää ruoka hyvää.	317	57,4	14,8
Aino ja Ripe on kyllä hyvä pari.	381	54,1	8,2

Kuten taulukosta 4 nähdään, vastausten prosenttimäärät eivät yllä yli kuudenkymmenen prosentin. Missään kolmessa repliikissä ei myöskään esiinny kieltosanaa. Tämä tukee edelleen hypoteesiani siitä, että myönteiseen repliikkiin vastataan myönteisellä ilmauksella ja kielteiseen repliikkiin kielteisellä ilmauksella. Tasaisimmat vastaukset tulivat repliikkeihin *Duudsonit on kyllä uhkarohkeita* ja *Onneks siihen deadlineen on vielä kaks viikkoo*. Näistä ensimmäiseen vastasi 342 informanttia, joista tasan puolet eli 171 vastasi *Sanopa muuta* ja puolet *Äläpä muuta sano*. Vastaajista 32 (9,4 %) perusteli vastaustaan. Vastaustaan perustelleet informantit olivat valinneet tasaisesti joko ilmauksen *Sanopa muuta* (ks. esimerkki 8) tai ilmauksen *Äläpä muuta sano* (ks. esimerkki 9).

- (8) Jälleen kerran: premissi on positiivinen. Preferenssivastaus on myös myönteinen.
- (9) Älä muuta sano” on sopivan myötäilevä. Sanopa muuta taas on osoitus siitä, että on eri mieltä.

Repliikissä *Duudsonit on kyllä uhkarohkeita* ei ole kieltosanaa, joten hypoteesini mukaan siihen vastataan myönteisellä ilmauksella. Vastaajien kommentteista ei löytynyt syytä sille, miksi vastaukset jakaantuivat tasan kahtia.

4.2. Tuottotehtävien analyysi

Tässä luvussa analysoin kyselyyni kuuluvan toisen osan (ks. liite 2) vastaukset. Tämän analyysin tavoitteena on vastata tutkimuskysymyksiini ”Esiintyvätkö *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano* samanlaisessa kielellisessä kontekstissa?” ja ”Mikä merkitysero näillä idiomeilla on?” Kyselyni toinen osio koostuu kaikkiaan kolmesta kysymyksestä: kahdesta tuottokysymyksestä ja yhdestä avokysymyksestä. Seuraavaksi analysoin tuottokysymysten vastaukset. Avokysymyksen vastaukset analysoin luvussa 4.3.

Tuottotehtäviä oli kaksi (ks. liite 2). Molemmissa tehtävissä vastaajan tuli eläytyä tilanteeseen, jossa hän keskustelee ystävänsä kanssa. Tuottotehtävässä 1 vastaajan tuli keksiä repliikki, johon vuoropuhelun toinen puhuja, puhuja 2, vastaa ilmauksella *Sanopa muuta*. Tuottotehtävään 1 vastasi 26 informanttia. Mielenkiintoista vastauksissa on se, että vastauksista tasan puolet (50 %, 13 kpl) liittyy sään kommentointiin (ks. esimerkit 10 ja 11).

Liitepartikkeli *-pA* esiintyy 11 kertaa eli lähes jokaisessa vastauksessa (ks. esimerkit 10–12).

- (10) *Loppuispa tää sade jo pian.*
- (11) *Olipa se aikamoinen myräkkä viime yönä.*
- (12) *Olipa eilinen rankka päivä.*

Repliikkien keksimisen jälkeen vastaajan tuli kuvailla molempia puhujia. Kummankaan puhujan kuvailuissa ei ollut erityistä logiikkaa. Osa vastaajista kuvaili puhujaa 1 rauhalliseksi, tyytyväiseksi tai positiiviseksi (ks. esimerkki 13), osa taas hyökkääväksi, tuskastuneeksi tai turhautuneeksi (ks. esimerkki 14). Myös puhujaa 2 kuvailtiin vaihtelevasti joko väsyneeksi, myötäileväksi tai tylsistyneeksi (ks. esimerkki 15).

- (13) Mitä tahansa. Ystävä, tuntematon, sukulainen, tuttava. Nuori tai vanha. Positiivinen ilme ja ilmaisu
- (14) 16v, tyttö, pyörittelee silmiä, turhautunut, hyökkäävä, puuskahtava. Sanoo tämän parhaalle ystävälleen
- (15) Puhuja 2 on puhuja 1:n kanssa suunnilleen samanikäinen mies, joka myötäilee kommentillaan naisen tyytymättömyyttä kehuun säähän. Puhuja 2 vastaa lyhyesti, koska ei halua pitkittää keskustelua. Ilmauksen perusteella puhuja 2 ei miellä puhuja 1:tä kovinkaan läheiseksi ystäväksi.

Tuottotehtävässä 2 vastaajan tuli keksiä repliikki, johon vuoropuhelun toinen puhuja vastaa ilmauksella *Äläpä muuta sano*. Tehtävään 2 vastasi 16 informanttia. Mielenkiintoista vastauksissa on se, että vain yksi vastaus liittyy säähän (ks. esimerkki 18). Liitepartikkeli *-pA* esiintyy ainoastaan kolmessa vastauksessa (ks. esimerkki 17). Vastauksissa yhteistä on myös se, että niissä kuvaillaan tilannetta, jossa jotakin yllättävää on tapahtunut (ks. esimerkki 16).

- (16) *En olisi ikinä uskonut tässä käyvän näin.*
- (17) *Olipas ärsyttävä asiakas*
- (18) *Loppuis tää vesisade!*

Myöskään tämän tehtävän kuvailuvaiheen vastauksissa ei ollut erityistä logiikkaa. Puhujaa 1 kuvailtiin vaihtelevasti tunnetilaltaan joko positiiviseksi (ks. esimerkki 19) tai negatiiviseksi (ks. esimerkki 20). Myös puhujan 2 tunnetilan kuvaaminen jakaantui joko positiiviseksi (ks. esimerkki 21) tai negatiiviseksi (ks. esimerkki 22).

- (19) 25, nainen, ilmeeltään hymyileväinen, tunnetilaltaan toiveikas, äänensävy innostunut
- (20) Keski-ikäinen nainen. Tympäntynyt.
- (21) 18-vuotias nainen, rauhallinen ilme ja tunnetila, vastaanottavainen asenne, toteava äänensävy, hyvä suhde ystäväänsä.
- (22) Nuori mieshenkilö, lievästi hermostunut hankalan asiakastilanteen jälkeen. Äänensävy hieman kireä työkaverin kanssa jutustellessa.

Tässä luvussa olen analysoinut molempien tuottotehtävien vastaukset. Tästä määrästä vastauksia ei nouse esiin selkeää eroa eri puhujien kuvailussa. Merkitseväksi tekijäksi nousee kuitenkin se, että säätilaa kommentoidessa vastataan useammin myönteinen ilmaus *Sanopa muuta*. Myös liitepartikkeli *-pA* esiintyy huomattavasti useammin kuin kielteisen ilmauksen tuottavissa repliikeissä. Huomattava tulos on myös se, että yllättävää tilannetta kommentoidessa vastataan useammin kielteinen ilmaus *Äläpä muuta sano*. Tämä osoittaa sen, että ilmauksilla on eroja, jotka liittyvät hahmon lisäksi kehykseen. Tulokset myös tukevat hypoteesiani, sillä arvelin ilmaisia käytettävän erilaisissa konteksteissa.

4.3. Avokysymyksen analyysi

Olen analysoinut sekä monivalintatehtävän että molempien tuottotehtävien vastaukset. Seuraavaksi analysoin avokysymyksen (ks. liite 2) vastaukset. Avokysymyksessä vastaajan tehtävänä oli kertoa, miten selittäisi ulkomaalaiselle ystävälleen ilmausten *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano* merkityseron. Kysymykseen vastasi vain kymmenen informanttia. Vastauksista tulee ilmi, että ilmaukset *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano* tarkoittavat informanttien mielestä samaa asiaa. Tästä määrästä vastauksia ei noussut ilmi mitään ilmausten merkityseroa selvittävää tekijää. Perustelut ovat hyvin heterogeenisiä, mutta noin puolessa vastauksissa näkyy eron selittäminen sävyerolla: myönteinen ilmaisu yhdistettiin positiivisiin toteamuksiin ja kielteinen ilmaisu negatiivisiin toteamuksiin (ks. esimerkit 23 ja 24). Noin puolet vastaajista ei osannut selittää eroa (ks. esimerkit 25 ja 26).

- (23) *Sanopa muuta* toimii paremmin toteamuksena positiivisissa asioissa kun taas *äläpä muuta sano* ehkä enemmän negatiivissävytteisissä toteamuksissa

- (24) Sanoppa muuta on positiivisempi. Äläpä muuta sano on negatiivisempi, vaikka samaa asiaa fraasit tarkoittaa. Näitä fraaseja voidaan kuitenkin käyttää samoissa yhteyksissä.
- (25) Ei juurikaan eroa.
- (26) Fraaseja voidaan käyttää lähes täysin samassa merkityksessä. Molemmat tarkoittavat vahvistusta toisen sanomalle asialle.

Tulokset osoittavat, että kyselyyn osallistuneiden kielenkäyttäjien mielestä tutkimillani ilmauksilla on jonkinlainen merkitysero. Tulokset osoittavat myös sen, että tätä eroa on vaikea selittää. Seuraavassa luvussa koostan aineistoni analyysin keskeisimmät tulokset ja kerron vastaukset tutkimuskysymyksiini.

5. PÄÄTÄNTÖ

Kandidaatintutkielmassani olen tarkastellut ilmauksia *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano*. Ajatuksen näiden ilmausten tutkimiseen lingvistisestä näkökulmasta sain siitä, kun katsoin Jaakko Saariluoman stand up -esitystä televisiosta. Saariluoma kutsui suomen kieltä kummalliseksi ja pohti esityksessään sitä, miten ihmeessä suomen kielessä *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano* voivat tarkoittaa samaa, vaikka ne ovat toistensa vastakohtia. Lingvistisestä näkökulmasta ilmaukset eivät kuitenkaan voi tarkoittaa täysin samaa, sillä täydellisiä synonyymeja ei ole olemassa. Johdanto-luvussa esittelin tutkimuskysymyksiäni sekä hypoteesini. Tutkielmani hypoteesi oli, että kielteiseen lauseeseen vastataan kielteisellä ilmauksella ja myönteiseen myönteisellä ilmauksella.

Tutkimukseni aineisto koostuu kahden kyselylomakkeen vastauksista. Internetissä täytettävä kyselylomake toisaalta palveli tarkoitustani, sillä sain paljon vastauksia ensimmäisiin kysymyksiin. Jos toisaalta olisinkin kerännyt vastauksia lomakkeisiin paikan päällä esimerkiksi luentosalissa, olisin todennäköisesti saanut tasaisemmin vastauksia kaikkiin kysymyksiin. Internet-lomakkeen täyttäminen on helppo aloittaa, mutta myös helppo keskeyttää. Esimerkiksi avokysymyksen vastauksista en saanut oikeastaan mitään irti, sillä siihen vastasi vain kymmenen informanttia.

Luvussa 2 esittelin tutkimukseni teoreettisen taustan eli kehysesemantiikan, kognitiivisen konstruktiokieliopin ja imperatiivin teorit ja käsitteet. Totesin, että kielen tutkimuksessa on tarkasteltava muodon ja rakenteen lisäksi sitä laajempaa semanttista, pragmaattista ja ensyklopedistä taustaa, jota vasten kielellisiä ilmauksia tulkitaan. Kieltä ei siis voida ajatella irrallisena merkitysjärjestelmänä. Jotta kielenkäyttäjät ymmärtäisi kielen merkityksiä, on tämän ymmärrettävä myös häntä ympäröivää maailmaa. Esimerkiksi sanan *poikamies* merkitys yksinkertaisesti ajateltuna on 'naimaton, aikuinen mies'. Kyseinen määritelmä ei kuitenkaan täysin sovi todelliseen maailmaan; on nimittäin useita tapauksia, jolloin aikuista miestä ei oikeastaan voi kutsua poikamieheksi. Ovatko esimerkiksi paavi tai Tarzan *poikamiehiä*? (Evans & Green 2006: 160.)

Teoriaosuuteni lopussa tarkastelin imperatiivia. Modukseltaan imperatiivinen, finiittiverbin sisältävä lause yleensä neuvoo, kehottaa, käskee tai toivottaa, mutta tutkimieni il-

mausten tarkoitus ei ole tämä, sillä *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano* eivät ole direktiivisiä käskyjä. Tutkimukseni pohjautuu siihen ajatukseen, että kieli on systeemi, joka koostuu konstruktioista. Koska kehyssemantiikalla on ensyklopedinen lähestymistapa kieleen, vaikuttaa ympäröivä todellisuus myös merkitysten kuvaukseen ja tulkintaan. Kun kielenkäyttäjä tulkitsee mitä tahansa sanaa tai ilmausta, muodostaa hän tulkinnan semanttista kehystä vasten. Tutkimustulokseni tukevat tätä teoriaa, sillä niiden mukaan tilanteinen konteksti vaikuttaa siihen, kumman ilmaisun kielenkäyttäjä milloinkin valitsee. Seuraavaksi vastaan johdantoluvussa esittelemiini tutkimuskysymyksiin (ks. s. 2).

Esiintyvätkö *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano* samanlaisessa kielellisessä kontekstissa? Tutkimustulosteni mukaan eivät esiinny. Mikä siis on kielellisen kontekstin vaikutus siihen, kumman variantin informantit valitsevat? Tutkimustulokseni osoittavat, että suurimpana erottavana tekijänä on säätilan kommentointi, johon selvästi eniten vastattiin myönteisellä ilmaisulla. Myönteinen ilmaus vastattiin kielteistä useammin myös silloin, kun repliikissä oli liitepartikkeli *-pA*. Kielteinen ilmaus sen sijaan esiintyy silloin, kun on tapahtunut jotakin yllättävää. Kolmanteen tutkimuskysymykseeni eli siihen, mikä merkitysero näillä idiomeilla on, en saanut selkeää vastausta. Tutkimustulokseni tosin osoittavat, että ilmauksilla on jokin pragmaattinen ero. Tilanne- tai lausekontekstista riippuen kielenkäyttäjä valitsi joko kielteisen tai myönteisen ilmauksen. Tulokset osoittavat myös sen, että kielteistä ilmaisua käytetään hieman enemmän kuin myönteistä, ja että kieltolauseeseen vastataan useimmiten kielteisellä ilmauksella.

Jaakko Saariluoma totesi, että suomen kieli on välillä hassua ja jopa omituista. Voisin vastata hänen toteamukseensa, että ”sanopa muuta”.

LÄHTEET

- ALANEN, RIIKKA 2011: Kysely tutkijan työkaluna. – Paula Kalaja, Riikka Alanen & Hannele Dufva (toim.), *Kieltä tutkimassa*. s. 146–161. Helsinki: Finn Lectura.
- EVANS, VYVYAN – GREEN, MELANIE 2006: *Cognitive linguistics. An introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- FILLMORE, CHARLES 1977a: Scenes and Frames semantics. – *Studies in descriptive linguistics. Fillmore's case grammar. A reader*. Edited by Dirven, René & Radden, Günter. Heidelberg: Groos, 1987. s. 79–87.
- FILLMORE, CHARLES 1977b: Topics in lexical semantics. – *Studies in descriptive linguistics. Fillmore's case grammar. A reader*. Edited by Dirven, René & Radden, Günter. Heidelberg: Groos, 1987. s. 89–98.
- GOLDBERG, ADELE E. 1995: *Constructions. A Construction Grammar approach to argument structure*. Cognitive Theory of Language and Culture. Chicago: The University of Chicago Press.
- JANTUNEN, JARMO 2001: Tärkeä seikka ja keskeinen kysymys. Mitä korpuslingvistinen analyysi paljastaa lähisynonymeistä? – *Virittäjä* 2/2001 s. 170–192.
- JANTUNEN, JARMO 2004: *Synonymia ja käännössuomi*. Korpusnäkökulma samamerkityysisyyden kontekstuaalisuuteen ja käännöskielen leksikaalisiin erityispiirteisiin. Joensuu: Joensuun yliopiston suomen kielen laitos.
- KANNISTO, ANTTI 2015: *Pysy paikallasi vai Älä liiku? Myönteisen ja kielteisen imperatiivilauseen ero*. Kandidaatintutkielma. Oulun yliopiston suomen kielen oppiaine.
- KOTILAINEN, LARI 2007: *Konstruktoiden dynamiikkaa*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. 2017. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. URN:NBN:fi:kotus-201433. Verkkojulkaisu HTML. Päivitettävä julkaisu. Päivitetty 28.2.2017 (22.11.2017).
- KUUSI, ANNA-LEENA 1971: *Johdatusta suomen kielen fraseologiaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KYNKÄÄNNIEMI, JENNI 2014: *Naisiin viittaavat parisuhdenimitykset*. Kandidaatintutkielma. Oulun yliopiston suomen kielen oppiaine.
- LAMPINEN, ARJA 1990: *Suomen kielen kohteliaisuusstrategiat*. Turku: Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.

- LAURANTO, YRJÖ 2014: *Imperatiivi, käsky, direktiivi. Arkikeskustelun vaihtokauppakieloppiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden sSeura.
- LAURANTO, YRJÖ 2015: *Direktiivisyyden rajoja*. Suomen kielen vaihtokauppsyntaksia. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- NENONEN, MARJA 2002: *Idiomit ja leksikko*. Lausekeidiomien syntaksia, semanttisia ja morfologisia piirteitä suomen kielessä. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja.
- OED = *Oxford Dictionary of English* [verkkosanakirja]. Oxford University Press. Päivitetty 2010. [Viittauspäivä 18.11.2017.]
- OJUTKANGAS, KRISTA 2008: Kielentutkijan mielikuvituksen puute eli mihin todelliseen kielenkäyttöön perustuvaa aineistoa tarvitaan. – *Virittäjä* 112 s. 276–284.
- PIRKOLA, SILJA 2016: *Synonyymien EHKÄ ja MAHDOLLISESTI kollokaatit ja semanttiset preferenssit*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos.
- PÄIVÄRINTA, ANNA-MARIA 2017: Naisiin viittaavat parisuhdenimitykset. Kandidaattitutkielma. Oulun yliopiston suomen kielen oppiaine.
- RAUKKO, JARNO 1999: Pitämisen polysemia. Miten koehenkilöt hahmottavat *pitää*-verbin merkitystyyppejä. – *Virittäjä* 106 s. 354–374.
- TAINIO, LIISA 1996: Kannanotoista arkikeskustelussa. *Suomalaisen keskustelun keinoja II*. – Hakulinen, Auli (toim.). s. 81–108. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- TTP = Tieteen termipankki. <http://tieteentermipankki.fi/wiki/> (18.11.2017).
- VANHATALO, ULLA 2002: Naiset motkottaa aiheesta ja nalkuttaa syyttä. Kyselytestit verbien semanttisten sisältöjen arvioinnissa. – *Virittäjä* 106 s. 330–353.
- VANHATALO, ULLA 2003: Kyselytestit vs. korpuslingvistiikka lähisyntaksien semanttisten sisältöjen arvioinnissa. Mitä vielä *keskeisestä* ja *tärkeästä*? – *Virittäjä* 3 s. 351–369.
- VANHATALO, ULLA 2005: *Kyselytestit synonymian selvittämisessä. Sanastotietoutta kielenpuhujilta sähköiseen sanakirjaan*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos. <http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/suoma/vk/vanhatalo/>.
- VIRKKUNEN, SAKARI 1974: *Suomalainen fraasisanakirja. Kivestä Kekkoseen*. Helsinki: Otava.
- VISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA-RIITTA – ALHO, IRJA 2008: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://scripta.kotus.fi/visk> (1.11.2008)

VÄSTI, KATJA 2012: *Verbittömät tapahtumanilmaukset. Suunnannäyttäjinä LÄHDE- ja KOHDE-konstruktio*. Acta Universitatis Ouluensis. Series B, Humaniora vol. 107. Oulu: Oulun yliopisto.

LIITE 1. Monivalintatehtävä.

KYSELY

Kandidaatintutkielma

Katariina Mäkelä

Oulun yliopisto

Ikä: _____

Sukupuoli: _____

Kotipaikkakunta: _____

Vastaa kysymyksiin oman intuitiosi perusteella – valitse se vaihtoehto, joka sinulle tulee ensimmäisenä mieleen ja joka tuntuu sinulle luontevimmalta. Vastausta ei voi muuttaa jälkikäteen. **Kysymyksiin ei ole oikeita tai väärviä vastauksia.**

Keskustelet ystäväsi kanssa. Hän toteaa jotakin, ja olet hänen kanssaan samaa mieltä. **Valitse, kumpaa ilmausta käyttäisit todennäköisemmin.** Jos molemmat vaihtoehdot mielestäsi sopivat, valitse kuitenkin mielestäsi paremmin sopiva vaihtoehto. Voit halutessasi selventää, miksi päädyit valitsemaasi vaihtoehtoon.

1. ”Toivottavasti tänään ei satais vettä.”

a) Sanopa muuta.

b) Äläpä muuta sano.

Valinnan syy:

2. ”Aino ja Ripe on kyllä hyvä pari.”

a) Sanopa muuta.

b) Äläpä muuta sano.

Valinnan syy:

3. ”Voi ei, tenttiin ei oo enää ku kaks päivää.”

a) Sanopa muuta.

b) Äläpä muuta sano.

Valinnan syy:

4. ”Duudsonit on kyllä uhkarohkeita.”

a) Sanopa muuta.

b) Äläpä muuta sano.

Valinnan syy:

5. ”Toivottavasti huomenna paistais aurinko.”

a) Sanopa muuta.

b) Äläpä muuta sano.

Valinnan syy:

6. ”Tässä ruuassa ei oo tarpeeks suolaa.”

a) Sanopa muuta.

b) Äläpä muuta sano.

Valinnan syy:

7. ”Onneks siihen esseen deadlineen on vielä kaks viikkoo.”

a) Sanopa muuta.

b) Äläpä muuta sano.

Valinnan syy:

8. ”Ei ne Piia ja Henkka kyllä mitenkään sovi yhteen.”

a) Sanopa muuta.

b) Äläpä muuta sano.

Valinnan syy:

9. ”Onpa tää ruoka hyvää!”

a) Sanopa muuta.

b) Äläpä muuta sano.

Valinnan syy:

10. ”Nykyuoret ne ei tunnu pelkäävän mitään.”

a) Sanopa muuta.

b) Äläpä muuta sano.

Valinnan syy:

Kiitos vastauksistasi!

LIITE 2. Tuottotehtävä ja avokysymys.

KYSELY

Kandidaatintutkielma

Katariina Mäkelä

Oulun yliopisto

Ikä: _____

Sukupuoli: _____

Kotipaikkakunta: _____

Tehtävänäsi on täydentää vuoropuhelut itse keksimilläsi repliikeillä. Vuoropuhelussa on kaksi osapuolta. Puhujan 2 vuorosana on annettu valmiiksi.

Esimerkki:

Luo vuoropuhelu, jossa käytetään sanaa *Niinpä*.

Puhuja 1: ”Onneks me ei myöhästytty aamulla bussista.”

Puhuja 2: ”Niinpä.”

Vastaa kysymyksiin valitsemalla se vaihtoehto, joka sinulle tulee ensimmäisenä mieleen ja joka tuntuu sinulle luontevimmalta. Vastausta ei voi muuttaa jälkikäteen. **Kysymyksiin ei ole oikeita tai väärä vastauksia.**

Osa 1.

a) Luo vuoropuhelu, jossa käytetään lausetta *Sanopa muuta*.

Puhuja 1:

Puhuja 2: ”Sanopa muuta.”

b) Kuvaile yllä olevan keskustelun puhujia (ikä, sukupuoli, ilme, tunnetila, asenne, äänensävy, ilme, keskinäinen suhde jne.).

Puhuja 1:

Puhuja 2:

Osa 2.

a) Luo vuoropuhelu, jossa käytetään lausetta *Äläpä muuta sano*.

Puhuja 1:

Puhuja 2: ”Äläpä muuta sano.”

b) Kuvaile yllä olevan keskustelun puhujia (ikä, sukupuoli, ilme, tunnetila, asenne, äänensävy, ilme, keskinäinen suhde jne.).

Puhuja 1:

Puhuja 2:

Osa 3. Ulkomaalainen ystäväsi osaa jo erittäin hyvin suomea. Nyt hän haluaisi tietää, mitä eroa on fraaseilla *Sanopa muuta* ja *Äläpä muuta sano*. Miten selität hänelle?